

H G BURSTRÖM:

En pensionär om pensioner

Det fanns en tid då kronans kaka var liten men säker. Till säkerheten hörde pensionen, för vilken avgift drogs av på lönen. Läget är nu ett annat, för vilket professor emeritus Hans Burström redogör i sin artikel. En statstjänsteman har vid sin pensionering tjänat in sin pension, men han har därutöver betalat både för ATP och för folkpension. Men dessa pensioner dras av från tjänstepensionen: det kallas av staten för "samordning", men det är en minskning. Pensionärerna kan ingenting göra åt saken. De har kommit med i organisationernas förhandlingar, men de har ingen makt bakom sitt ord: en pensionär kan inte strejka. Resultatet är att statspensionerna i april höjdes med 7 %, som skall jämföras med vad andra skaffat sig. Pensionärernas levnadsstandard är i stadigt sjunkande.

Det statliga pensionärsväsendet, som har sitt ursprung i den Lindmanska regeringens civila pensionslag av 1907 och som sedan utvidgats och ändrats upprepade gånger, kunde tidigare med rätta betraktas som ett mönster för hur en stor arbetsgivare kan sörja för sina anställdas ålderdom. Staten har inte betalat lika höga löner som lika kvalificerade anställda kunnat få i näringslivet, men det har uppvägs av anställnings- och pensionstryggheten. De anställda har fått betala dessa förmåner genom relativt modesta löner under de verksamma åren. I den nu gällande versionen stadgas, att den statsanställda i pension skall få 65 % av slutlönen, och änkepension utgår med hälften. Pensionerna utgår efter en sjunkande skala om anställningstiden understiger 30 år.

Att pensionen kopplats till tjänsteåren och tjänstelönen och att denna hållits relativt låg har alltid tolkats så, att pensionen är en förmån, som den anställde under sina verksamma år arbetat in, alltså en uppskjuten löneförmån. Åtminstone tidvis har det också öppet tagits ut avgifter för tjänstepensionen. Så vet jag att det skedde under 30- och 40-talen, då jag som tjänstledig från en pensionsberättigad tjänst för att uppehålla en annan statstjänst i 8 år debiterades obligatoriska och efter omständigheterna betungande pensionsavgifter för att få behålla tjänsteårsräkningen. Det har också varit klart, att med dessa gynnsamma pensionsvillkor statstjänstemännen inte skulle uppbära folkpension. Detta erkändes av regering och riksdag vid ett tillfälle under 50-talet, då folkpensionsavgiften höjdes, men de statsanställda fick en mindre kompensation för höjningen med motive-

ringen, att de ändå inte skulle få lyfta någon folkpension.

I verkligheten hade redan då staten för länge sedan satt sig mellan två stolar. Dels hade den ordnat ett väl fungerande tjänstepensionssystem för sina anställda, dels i allmän lag stadgat om folkpension för alla, och de två systemen blev till sin konstruktion oförenliga. Som en räddning ur dilemmat stadgades 1947, att då folkpension skulle utgå till statlig pensionär, skulle tjänstepensionen minskas med motsvarande belopp. Det tycks uttryckligen ha kallats minskning, vilket det också är, men ingen fäste något avseende vid detta eller vid att de statsanställda belastades med de inte särskilt betungande folkpensionsavgifterna, trots att de icke skulle få ut någon folkpension vid sidan av tjänstepensionen.

Systemet, som redan då tenderade att bli krångligt, kunde fungera under förutsättning att penningvärdet var stabilt men har lett till oberäknade och ohållbara konsekvenser för pensionärerna, då den ekonomiska politiken inte bara tolererar utan kallt räknar med en stadigt fortgående penningvärdeförsämring. Orsakerna till denna är i sammanhanget likgiltiga; jag avser bara att belysa, hur detta kan te sig för pensionärerna. Tillkomsten av ATP får väl åtminstone delvis betraktas som en följd av folkpensionernas långsamma tillväxt och den snabba inflationen.

ATP och pensionärerna

ATP betecknas som inflationsskyddad. I ATP-fonderna lagras arbetsgivaravgifter, vilka genom prishöjningar betalas av alla: män,

kvinnor och barn, privatanställda, statsanställda, arbetslösa och pensionärer. Alla har moralisk rätt och även i lag fastställd rätt att efter vissa grunder få ut ATP vid inträde i pensionsåldern. För de statsanställda fungerar ATP på samma sätt som från 1947 folkpensionen. Från inarbetad och inbetalad tjänstepension dras ett belopp motsvarande ATP, och på så sätt kan bokföringsmässigt ATP betalas ut till statens pensionärer utan kostnad för statsverket. Därmed är lagens bokstav om ATP följd.

Det kan knappast bestridas, att de statliga pensionärernas ATP betalas av deras inarbetade tjänstepension och inte av de statliga medel, som uttaxerats just för detta ändamål. Det är för en lekman oförståeligt, att en räkneoperation som denna kan fastställas i en lag, som därigenom fritar statsverket från att betala ut hela de tjänstepensioner, som otvivelaktigt tillkommer pensionärerna. Lagstiftning skall kanske inte blandas samman med etik. Det finns dock spärregler för de lägsta inkomsttagarna: Den utbetalade pensionen får inte understiga den ATP, som skulle ha kommit pensionären till del.

Systemet att dra den allmänna pensionen från tjänstepensionen, vilket är en huvudledning till de aktualiserade klagomålen över pensionssystemet, kallades ursprungligen "minskning" av tjänstepensionen. Nu kallas det "samordning". Den sålunda samordnade pensionen kallas "bruttopension", medan de båda pensionerna fristående tillsammans kallas "nettopension". En förklaring av termerna är behövlig, därför att allmänheten använder orden i rakt motsatt betydelse. Man misstänker att orden är till för

att dölja tankarna, och tankarna kan vara att framställa det hela så suddigt, att allmänheten skall ha svårt att förstå vad som avses. Denna sk samordning med skenbetalning av en pension genom att debitera den andra pensionen har haft sociala konsekvenser, som myndigheterna antagligen inte är på det klara med. Jag återkommer till det.

Brickor i spelet

Tid efter annan har tjänstepensionerna förbättrats efter förhandlingar med organisationer genom smärre höjningar, som dock legat under stegringen av levnadskostnaderna. I tidningsdebatten om detta har antytts, att pensionärerna skulle ha haft dåliga förhandlare. Detta är nog orättvist; inte den skickligaste förhandlare kan hoppas på att lyckas, då som regel förhandlingar förs under förtäckta hot om repressalier i form av konflikter och pensionärer knappast kan hota med strejk.

Det är stötande, att pensionerna alls skall behöva regleras genom speciella förhandlingar just rörande dem. Pensionärerna har gjort sitt arbete i samhället och borde vara befriade från att vara brickor i politisk-ekonomiska kontroverser. Det skulle inte vara svårt att finna ett tillfredsställande system, t ex så att pensionen knöts till den aktuella lönen, som utgår för den innehavda tjänsten, och inte till lönen vid avgången ur tjänst.

Enligt de i april slutförda löneförhandlingarna har tjänstepensionerna höjts med 7 %. Det är onekligen ett framsteg jämfört med tidigare magra resultat. Siffran skall också jämföras med de 19 % som de yrkesverksamma tjänstemännen fått, visserligen

mycket ojämnt fördelat på kategorier av anställda, för att inte tala om de 25 % med vilka regeringens och riksdagens ledamöter höjt sina arvoden för att kompensera inflationen och marginalskatteeffekten och så ge ännu något litet i standardförbättring. Lågavlönade kan ju göra anspråk på det. Pensionärernas 7 % blir marginalbeskattade, varför realvärdet för en stor del av dem blir ungefär hälften. Därtill utlovas vad som i tidningskommunikéer kallats att "tjänstepensionen bindes vid ATP:s basbelopp" och i ett cirkulär från SACO "följer ökningen av ATP:s basbelopp". I klartext betyder det enligt muntliga uppgifter jag fått, att tjänstepensionen höjs lika mycket procentuellt som prisindex stiger. Detta skall införas vid en senare, ännu icke bestämbar tidpunkt. En diskussion av kravet på att pensionärerna skall få ut båda de pensioner, som de på olika sätt betalat till och anser sig har rätt att få ut, har betryggande hänvisats till en kommitté, som skall tillsättas någon gång nästa år!

Nu och framöver

Tre olika former av förbättringar av pensionerna är alltså aktuella: En har beslutats bli införd genast, en på något längre sikt, och en skall diskuteras senare. Bättre kan man knappast illustrera att den ursprungligen enkla och solida tjänstepensionen håller på att bli ett lappverk under trycket av den ständiga inflation, som pensionen från början alls ej var konstruerad för. Frågan är hur länge det skall gå att lappa på den.

Tydligare kan statens pensionärer inte räkna med att inom överskådlig tid få reell kompensation för inflationen, alltså kompensa-

tion efter betald skatt, utan får som nu motse ett stadigt men mindre hastigt sjunkande realvärde av pensionerna. Detta bör bedömas med hänsyn till åldersstrukturen bland pensionärerna. Medellivslängden är nu för kvinnor 77 och för män 72 år. För dem som uppnår 65 år förväntas en medellivslängd för män och kvinnor till 80–82 år. I medeltal kan en pensionär motse att få leva på pension i 15 år, och ett stort antal uppnår 85-årsåldern, alltså 20 år som pensionärer. En på slutlönen grundad pension, som inte är reellt inflationsskyddad, minskar hastigt i värde. Den nu utlovade reformen tycks komma att innebära, att pensionerna stadigt minskar så mycket i värde som motsvarar marginalskatten på prishöjningarna; alltså så, att omkring halva inflationen kompenseras. Under en pensionstid av 15–20 år, som är det normala, hinner pensionens realvärde sjunka avsevärt. Pensionärerna hör inte till de högavlönade, som av politiska skäl anses böra få vidkännas en realminskning av inkomsterna. Det som kallas "inflationsskydd" är tyvärr i verkligheten endast en minskning av inflationstakten. Även i fortsättningen får pensionärerna räkna med att då och då inskränka sin levnadsstandard. Detta är långt ifrån den trygga ålderdom, som lovats dem.

Särskilt allvarligt är detta för äldre pensionärer. Deras pensioner är grundade på pris- och löneläget 10–15–20 år tidigare, och procentuella höjningar, som utlovats komma och som görs efter prisindex, ger mindre höjning i krontal än vad yngre pensionärer får. Men kostnadsökningarna för livets nödtorft blir desamma för alla.

Det finns nog en hel del nöd bakom det till synes solida statliga pensionssystemet. Jag skall relatera två autentiska fall. En 90-åring, pensionerad efter löne- och prisläge vid slutet av 40-talet, avled och fick vackra eftermälen i pressen för sin hedrande insats i samhället. Han var ensamstående, hade endast sin pension, och det befanns att han levat de sista åren i ren misär. – Under 30-talets arbetslöshet var parollen, att gifta kvinnor skulle bort från förvärvsarbetet för att sköta sina hem och ge rum för familjeförsörjare på arbetsplatserna. Många gav upp yrkesverksamhet av detta skäl. Dessa årgångar är nu i pensionsåldern och kan sitta som änkor med halvpension. En änka vars pension låg vid existensminimum begärde hyresbidrag hos socialvården men fick avslag. Lagen säger att den som åtnjuter två pensioner inte kan få några understöd. Till slut gav myndigheterna med sig och gav av nåder ett hyresbidrag om 250 kronor för helt år. Detta är en antagligen okänd sida av det statliga pensionsväsendet kombinerat med en benhård, byråkratisk socialvård, som i andra fall uppger visa en förvånande frikostighet med bidrag.

Det är tydligt att det en gång utmärkta och mönstergilla statliga pensionsväsendet håller på att bli ett lappverk, som nödtorftigt plåstras om efter kortsiktiga synpunkter. Pensionärernas ekonomi går tillbaks på förhållanden, som rådde för 20 år sedan eller borde planeras för 20 år framåt i tiden. Man saknar de långsiktiga synpunkter, vilka skulle behövas för att ge pensionärerna den trygghet som ställts i utsikt.